

**ЭВАЛЮЦЫЯ ЗАКАНАДАЎСТВА Ў СФЕРЫ
ПАДАТКААБКЛАДАННЯ ГАНДЛЮ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў
КАНЦЫ ХVІІІ — ПАЧАТКУ ХХ СТ.**

У канцы ХVІІІ ст. у выніку трох падзеяў Рэчы Паспалітай беларускія землі былі ўключаны ў склад Расійскай імперыі. У гэты ж час расійскі ўрад ва ўсёй імперыі пачынае ажыццяўляць палітыку, скіраваную на развіццё прыватна-прадпрымальніцкай ініцыятывы. Першапачаткова ў ажыццяўленні гэтай палітыкі дзяржава прытрымлівалася пазіцыі «залатой сярэдзіны», гэта значыць яна павінна была балансаваць паміж двума магчымымі напрамкамі далейшых дзеянняў. З аднаго боку, улады разумелі, што імперыя не магла развівацца без актыўнай эканамічнай дзейнасці прыватных асоб, таму адбывалася іх стымуляванне да занятку прадпрымальніцтвам. З другога боку, узростаючая эканамічная моц прыватных прамыслоўцаў і гандляроў уступала ў канфлікт з дзяржаўным сегментам эканомікі, прадстаўнікі якога заканадаўча імкнуліся гэтую ініцыятыву абмежаваць. Аднак з цягам часу ўлады ўсё больш пачынаюць схіляюцца на бок прыватных прадпрымальнікаў, заканадаўча замацоўваючы арганізацыйна-прававыя асновы прадпрымальніцкай дзейнасці ў Расійскай імперыі, у тым ліку і на тэрыторыі Беларусі. Разам з рэгламентацыйнай заснавання, карыстання, распаралжэння і адчужэння гандлёва-прамысловых прадпрыемстваў адбывалася станаўленне сістэмы падаткаабкладання прыватных прадпрымальнікаў.

Падатковае заканадаўства, у межах якога фарміруецца падатковая сістэма дзяржавы, заўсёды з'яўлялася адным з самых галоўных рычагоў уздзеяння ўрадавых колаў на працэсы, звязаныя з прадпрымальніцкай дзейнасцю прыватных асоб. Менавіта таму некаторыя пытанні, звязаныя з эвалюцыяй заканадаўства ў сферы падаткаабкладання гандлю на тэрыторыі Беларусі ў канцы ХVІІІ — пачатку ХХ ст., знайшлі пэўнае адлюстраванне ў асобных гістарычных даследаваннях. Так, у працах Л. Я. Шпелелева [45; 46] пры аналізе палітыкі ўрада Расійскай імперыі пэўнае месца адведзена праватворчай дзейнасці расійскіх улад у сферы падаткаабкладання. Разам з тым, працы названага даследчыка не ўтрымліваюць канкрэтнай інфармацыі аб зменах у падатковай сістэме ў беларускіх губернях, таму нельга зразумець, ці меліся адметнасці ў падаткаабкладанні гандляроў на тэрыторыі Беларусі ў параўнанні з ўсёй Расійскай імперыяй. Даследаванні А. М. Лютага, В. В. Шведа і Н. І. Палятаевай [5; 44; 29], прысвечаныя аналізу розных аспектаў гандлёвага прадпрымальніцтва ў тэўны час, утрымліваюць звесткі і аб падаткаабкладанні гандляроў на тэрыторыі Беларусі. Аднак гэтыя даследаванні ахопліваюць толькі асобныя гістарычныя прамажкі часу. Для таго, каб сфарміраваць усебаковае разуменне аб тагачаснай сістэме

падаткаабкладання ў беларускіх губернях, неабходна разгледзіць яе эвалюцыю комплексна — з канца XVIII да пачатку XX ст. Дасягнуць жа гэтай мэты можна толькі пры дапамозе падрабязнага аналізу крыніц заканадаўчага характару, якія былі распрацаваны і прыняты ў адзначаны перыяд часу.

Фарміраванне сістэмы абкладання прыватных гандляроў на тэрыторыі Беларусі ўмоўна можна падзяліць на чатыры этапы. 17 сакавіка і 25 мая 1775 г. былі прыняты два заканадаўчыя акты [6, с. 86; 27, с. 145, 146], якія паклалі пачатак першаму этапу новай сістэмы падаткаабкладання гандлёвай сферы. З гэтага часу перавагу ў ажыццяўленні гандлёвай дзейнасці мелі гільдзейскія купцы. Для ўваходжання ў адну з трох гільдэй прадпрымальнік павінен быў аб'явіць аб наяўнасці пэўнага капіталу, з якога штогод спаганяўся працэнтны збор у памеры 1%. Для ўваходжання ў трэцюю гільдэю неабходна было задэклараваць капітал у памеры не менш 500 руб., у другую — не менш 1 тыс. руб., у першую — не менш 10 тыс. руб. [27, с. 145, 146]. Для павышэння падатковых паступленняў ад прадпрымальніцкай дзейнасці расійскі ўрад у канцы XVIII — пачатку XIX ст. ажыццявіў наступныя мерапрыемствы. Па-першае, былі павялічаны ніжнія межы памеру капіталу для ўваходжання ў кожную з трох гільдэй. Так, з 1785 г. мінімальны капітал для ўваходжання ў трэцюю гільдэю складаў 1 тыс. руб., у другую — 5 тыс. руб., у першую — 10 тыс. руб. [2, с. 368, 369]. У 1794 г. гэтыя сумы былі павялічаны да 2, 8 і 16 тыс. руб., у 1807 г. — да 8, 20 і 50 тыс. руб. адпаведна [26, с. 532; 14, с. 1321]. Па-другое, вырасла працэнтная стаўка падаткаабкладання. Калі ў 1775 г. яна складала 1% ад абвешчанага капіталу, то ў 1797 г. яна павялічылася да 1,25%, у 1810 г. — да 1,75%, у 1812 г. — да 4,75% і ў 1818 г. — да 5,225% [27, с. 145; 21, с. 848; 15, с. 57, 58; 20, с. 184; 10, с. 160].

У сістэме падаткаабкладання, якая складалася ў канцы XVIII — пачатку XIX ст., меліся два асноўныя недахопы. Па-першае, гэта наяўнасць так звананага «абвешчанага капіталу», пэўны памер якога даваў права ўстапаць у адну з купецкіх гільдэй. Фактычна, у такіх умовах адзінай абкладанні выступалі не канкрэтныя паказчыкі гандлёвай дзейнасці прадпрымальніка (таваразварот, даход ці прыбытак), а абвешчаны ім капітал. Больш таго, закон не прадугледжваў кантроль з боку ўлад за рэальнай велічынёй дадзеных капіталаў [27, с. 146], ствараючы тым самым шырокае поле для магчымых злоўжыванняў. Некаторыя з прадпрымальнікаў маглі заніжаць памер названага капіталу, адпаведна змяншаўся і памер падатку, які патрэбна было заплаціць. Іншыя маглі абвешчаць завышаны ў параўнанні з сапраўдным паказчыкам капітал з гэтай траціць у пэўную гільдэю і карыстацца правамі, якімі валодалі яе члены.

Па-другое, суб'ектамі абкладання дадзеным падаткам амаль да канца першай чвэрці XIX ст. выступалі выключна асобы, якія знаходзіліся ў адной з трох гільдэй. Безумоўна, купецтва мела пераважнае значэнне ў развіцці гандлёвых адносін як на тэрыторыі Беларусі, так і ў Расійскай імперыі ў цэлым. Але разам з тым, прадстаўнікі мяшчанскага саслоўя таксама мелі пэўныя правы на ажыц-

цяўленне гандлёвых аперацый. Так, у адпаведнасці з Даравальнай граматай гарадам 1785 г. мяшчанам дазвалялася мець гасцінныя двары, а таксама крамы ці амбары пры дамах для захоўвання або продажу прадукцыі, займацца перавозкай тавараў сухім ці водным шляхам [2, с. 360, 361]. Маштабы гандлёвых аперацый для прадстаўнікоў мяшчанскага саслоўя былі абмежаваны, аднак і абкладанне падаткам мяшчан не залежала ад іх намінальных прыбыткаў. Мешчанін, які займаўся гандлем, плаціў падушную подаць у такім жа памеры як і мешчанін, які гандлёвай дзейнасцю не займаўся.

Да 1812 г. фактычна ад гандлёвага абкладання былі вызвалены і прадстаўнікі сялянскага саслоўя. Аднак ужо ў адпаведнасці з Маніфэстам ад 11 лютага 1812 г. дзяржаўныя і памешчыцкія сяляне для заняткаў гандлем павінны былі набываць спецыяльныя пасведчання. Дадзеныя гандлёвыя дакументы падзяляліся на тры тыпы. Дакументы першага тыпу давалі права займацца агтовым гандлем як унутры, так і па-за межамі Расійскай імперыі, другога — агтовым гандлем выключна ў межах імперыі, трэцяга — рознічным гандлем у гўзных гарадах ці паветах. Кошт такіх пасведчанняў склаўся 2,5 тыс., 1 тыс. і 400 руб. адпаведна [20, с. 190]. Варта адзначыць, што названыя сумы былі вышэйшымі за памер мінімальнага збору (4,75% ад мінімальнага абвешчанага капіталу) з купцоў першай, другой і трэцяй гільдэй, які ў 1812 г. быў роўны 2375, 950 і 380 руб. адпаведна. Для дзяржаўных і памешчыцкіх сялян асабліва ў беларускіх губернях кошт пасведчанняў быў непамерна высокім. Яшчэ большымі былі штрафы за парушэнне норм закона. Калі факт незаконнай гандлёвай дзейнасці выяўляўся ў першы раз, то прадстаўнік сялянскага саслоўя вымушаны быў заплаціць штраф, сума якога была ў два разы большай за кошт адпаведнага пасведчання, у другі раз — у чатыры разы большай, у трэці раз сялянін пажыццёва страчваў права на занятак гандлёвай дзейнасцю [20, с. 191]. У адпаведнасці з указам ад 4 мая 1822 г. магчымасць займацца гандлем атрымалі прадстаўнікі яшчэ адной катэгорыі сельскага насельніцтва — вольныя людзі [23, с. 190—191]. Варта адзначыць, што вольныя людзі складалі ў заходняй частцы Расійскай імперыі, у тым ліку і на тэрыторыі Беларусі, асобнае саслоўе, і ў адпаведнасці з указам ад 20 кастрычніка 1783 г. [19, с. 1025] атрымалі права запісвацца ў любы стан, у тым ліку і ў купецтва. Аднак тыя, хто жакадаў застацца ў сваім ранейшым стане, з 1822 г. маглі займацца гандлем, за што павінны былі плаціць штогод па 5 руб. звыш падушнай подаці [23, с. 190].

З аднаго боку, можна ўспрымаць прыняцце Маніфэста ад 11 лютага 1812 г. як спробу ўрада абмежаваць гандлёвую дзейнасць некаторых катэгорый сялянства, і тым самым захаваць манатолію купецкага саслоўя ў гандлёвым прадпрымальніцтве. Аднак з другога боку, уяўляецца, што ўлады, акрамя ўсяго іншага, імкнуліся прадукціць незаконную прадпрымальніцкую дзейнасць прадстаўнікоў купецкага і асабліва дваранскага саслоўя. Справа ў тым, што дваране не мелі права на ажыццяўленне гандлёвай дзейнасці на працягу ўсяго перыяду з канца XVIII да пачатку XIX ст. Першапачаткова ў адпаведнасці з арт. 92 Дара-

вальной граматы гарадам у гільдыю пры абвешчэнні капіталу ад 1 да 50 тыс. руб. можна было запісвацца ўсім асобам незалежна ад іх сацыяльнага паходжання, полу ці ўзросту [2, с. 367, 368]. Таму ніякіх пераход для ўваходжання ў лобую з трох гільдый для прадстаўнікоў дваранства не было. Аднак 26 кастрычніка 1790 г. быў прыняты ўказ, паводле якога дваранам было забаронена запісвацца ў гільдыі [13, с. 175—181]. Сваю юрыдычную сілу гэты ўказ згубіў з прыняццем 1 студзеня 1807 г. «Маніфеста аб дараваных купецтву новых выгодах, адрозненнях, перавагах і новых спосабах распаўсюджвання і ўзмацнення гандлёвых прадпрыемстваў», у адпаведнасці з якім прадстаўнікі дваранскага саслоўя маглі пры наяўнасці неабходнага капіталу запісацца ў першую ці другую гільдыю і карыстацца ўсімі іх перавагамі [7, с. 973]. Але неабходна звярнуць увагу і на тое, што, маючы патэнцыяльныя гандлёвыя правы, дваране, у большасці сваёй, не асабліва актыўна імкнуліся імі скарыстацца, паколькі занятак гандлем лічыўся справай нікчэмнай і нявартай вышэйшага саслоўя. Для збытку гэтай прадукцыі яны выкарыстоўвалі сваіх прыгонных, дзюкночы якім да 1812 г. у дадатак да ўсяго прадстаўнікі дваранскага саслоўя пазбягалі спаганання падатку за гандлёвую дзейнасць.

Падатковае заканадаўства ў гандлёвай сферы Беларусі ў канцы XVIII—першай чвэрці XIX ст. дзейнічала па тых жа прынцыпах, што і на астатняй тэрыторыі Расійскай імперыі. Адметнымі нормы былі выключна для асоб ўўрэйскага паходжання, якія пачалі займаць значнае месца ў структуры гарадскога насельніцтва беларускіх губерняў пасля ўсталявання мякы аселасці. 23 чэрвеня 1794 г. быў прыняты ўказ, у адпаведнасці з якім купцы і мяшчане ўўрэйскага паходжання павінны былі плаціць падатак у два разы большы ў параўнанні з хрысціянскім насельніцтвам гарадоў [25, с. 532]. Дадзена дыскрымінацыйная норма была скасавана ў адпаведнасці з указам ад 8 лістапада 1807 г. [14, с. 1321].

Пакладзены ў аснову падаткаабкладання гандлёвага прадпрымальніцтва прышпун саслоўнасці не задавальняў ні купецтва, ні ўрадавыя колы. У пачатку 20-х гг. XIX ст. прадстаўнікі купецкага саслоўя плацілі значна большыя падаткі ў параўнанні з сялянамі і асабліва мяшчанамі. Па прычыне гэтага адбываўся адток гараджан з купецкага саслоўя ў мяшчанскае. Пры гэтым былія купцы, знаходзячыся ўжо ў новым стане, па-ранейшаму працягвалі займацца гандлем у аб'ёмах, якія былі характэрны для трэцяй гільдыі, паколькі мяжа паміж двума відамі гандлёвай дзейнасці не была асабліва выразнай. Акрамя ўсяго іншага, гэта прывяло да змяншэння падатковых паступленняў у дзяржаўную казну [4, с. 118; 43, с. 22].

Пзўным выніццем у склаўшыхся абставінах стала прыняцце 14 лістапада 1824 г. «Дадатковай пастановы аб усталяванні гільдый і гандлі іншых станаў». Яна была распрацавана пры непасрэдным удзеле тагачаснага міністра фінансаў Расійскай імперыі Я. Ф. Канкрына і ў выніку паклала пачатак другога этапу ў станаўленні сістэмы падаткаабкладання прыватнага прадпрымальніцтва. У

адпаведнасці з дадзеным нарматыўным актам у дзеючае падатковае заканадаўства быў унесены шэраг змен, якія ў першую чаргу тычыліся тэхнікі падаткаабкладання. Замест ранейшага падатку з абвешчанага капіталу была ўведзена распаўсюджаная ў той час у Заходняй Еўропе патэнтная сістэма. Спаганне падатку адбывалася шляхам набыцця прадпрымальнікамі адпаведнага патэнту (пасведчання), кошт якога залежаў ад прыналежнасці да гэўнага саслоўя. Так, для купцоў першай, другой і трэцяй гільдый такія пасведчанны каштавалі 2200, 880 і 220 руб. адпаведна. Варта адзначыць, што кошт патэнта для купцоў трэцяй гільдыі ў «ільготных» Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай губернях, а таксама ў Валынскай, Кацярынаслаўскай, Кіеўскай, Падальскай, Таўрыскай, Херсонскай губернях і Беларускай вобласці склаў 132 руб. [3, с. 593, 610]. З 1827 г. кошт пасведчанняў для купцоў трэцяй гільдыі на тэрыторыі Беларусі зменшыўся да 100 руб. [12, с. 685].

Акрамя таго, з мэтай павелічэння паступленняў у казну ў падатковую сістэму былі ўведзены элементы прагрэсіўнасці. Гэта праявілася ў тым, што акрамя патэнтнага, існаваў білетны збор. Так, пры набыцці пасведчання, гандляр меў права на заснаванне пзўнай колькасці гандлёвых прадпрыемстваў. Калі колькасць гандлёвых устаноў перавышала тую, якую прадпрымальнік мог мець па пзўным гільдзейскім пасведчання, то пры заснаванні прадпрыемства звыш нормы, прадпрымальнік павінен быў набыць дадатковы білет на яго. У беларускіх губернях кошт білетаў для купцоў першай і другой гільдый склаў 75 руб., для трэцяй — 50 руб. [3, с. 591, 610].

Мяшчане для атрымання права на гандлёвую дзейнасць павінны былі набыць адмыслова мяшчанскія пасведчання. Кошт дадзеных гандлёвых дакументаў у губернскіх гарадах Беларусі склаў 60 руб., у плавятовых гарадах і мястэчках — 40 руб. Фактычна гэта сума і з'яўлялася стаўкай на падатку з гандлюючых мяшчан у дадатак да іншых подацей, якімі было аб'яжарана мяшчанства. Пры гэтым ім дазвалялася бясплатна ўтрымліваць адно гандлёвае прадпрыемства; для адкрыцця кожнага новага неабходна было набыць адпаведны білет, які каштаваў ад 15 ад 20 руб. у залежнасці ад тыпу горада на тэрыторыі Беларусі. Акрамя таго, выхадцы з мяшчанскага саслоўя маглі займацца гандлёвым прадпрымальніцтвам не толькі ў якасці гандлюючых мяшчан, але і пасадскіх. Апошнія не плацілі спецыяльнага падатку з гандлёвай дзейнасці і мелі права на дробны гандаль. Пасадскія маглі гандляваць у дробных крамах уласна вырабленай рамеснай прадукцыяй (за выключэннем прадметаў раскошы), а таксама на кірмашах таварамі, пералік якіх быў вызначаны названым заканадаўчым актам [3, с. 597—600, 610].

Пасля ўнесеныя у падатковае заканадаўства змен дваране захавалі права на занятак гандлёвым прадпрымальніцтвам, але толькі ў межах першай гільдыі. Для гэтага прадстаўнікам вышэйшага саслоўя неабходна было набыць адпаведны патэнт [3, с. 589—590]. Аднак ужо з 1827 г. дваранства атрымала права запісвацца ў другую і трэцюю гільдыі [17, с. 1089]. Нягледзячы на гэта, коль-

касць прадстаўнікоў дваранства ў складзе гільдый на тэрыторыі Беларусі працягвала заставацца невялікай. Так, у 1834 г. у трэціх гільдэй Мінскай губерні налічвалася 4 выхадцы з вышэйшага саслоўя, у другой — 2; у 1835 г. у трэціх — 4; у другой — 3; у 1838 г. у трэціх — 15; у 1844 г. у гільдэі быў запісаны толькі 1 дваранін [44, с. 49].

З прыняццем у 1824 г. «Дадатковай пастаноўны аб усталюванні гільдый і гандлі іншых станаў» была канчаткова легалізавана прадпрымальніцкая дзейнасць сельскага насельніцтва. Прынцып спагнання падаткаў быў такім жа, як і ў дачыненні да гарадскіх саслоўяў. Выхадцы з сялянства, у залежнасці ад таго, у якіх маштабах планавалі займацца гандлёвым прадпрымальніцтвам, павінны былі набыць пасведчанне адной з шасці катэгорый. Пасведчання першых трох катэгорый давалі магчымаць займацца гандлем у тых жа памерах, што і купцам трох гільдый. Сялянскія пасведчання чвэртай катэгорый давалі сельскім жыхарам правы гандлюючых мяшчан. Пры наяўнасці пасведчанняў пятай і шостай катэгорый сяляне мелі права на ажыццяўленне зусім дробнай гандлёвай дзейнасці, напрыклад, на ўтрыманне карчмы ці пастаялага двара ў невялікім павятовам горадзе і г. д. Кошт пасведчанняў для гандлюючых сялян на ўсёй тэрыторыі Расійскай імперыі быў наступным: 2600 руб. за пасведчанне першай катэгорыі, 1100 — другой, 400 — трэціх, 150 — чвэртай, 40 — пятай і 25 руб. за пасведчанне шостай катэгорыі. У дадатак да гэтага, за пасведчанні сялян, якія гандлявалі ў гарадской мясцовасці, спаганяліся ўсталюваныя асаблівымі ўказаннемі акцывы і іншыя плады з гандлёвых кропак на карысць гарадоў. У тым выпадку, калі памер такога збору для пэўнага горада не быў вызначаны, то з гандлюючых сялян на карысць горада спаганялася сума ў памеры 10% ад кошту адпаведнага сялянскага пасведчання [3, с. 601—602]. Відавочна, што падатка з сялянства быў большым у параўнанні з тым, які спаганяўся з гільдзейскага купецтва і гандлюючых мяшчан. Таму 21 снежня 1827 г. быў прыняты ўказ, паводле якога кошт сялянскіх пасведчанняў першых трох катэгорый стаў адпавядаць кошту гільдзейскіх патэнтаў, чвэртай катэгорый — кошту пасведчанняў гандлюючых мяшчан [17, с. 1088—1089].

Нягледзячы на пэўныя зніжэнні, падатковыя стаўкі для беларускіх сялян былі непамерна высокімі, што не садзейнічала актыўнаму ўцягванню прадстаўнікоў гэтага саслоўя ў гандлёвае прадпрымальніцтва. За 1830—1849 гг. у пяці беларускіх губернях былі набыты 444 сялянскія гандлёвыя пасведчання, а ў 1851—1860 гг. на тэрыторыі Беларусі такіх пасведчанняў было набыта толькі 76 [44, с. 50].

Такім чынам, можна казаць аб тым, што з дапамогай гільдзейскай рэформы 1824 г. урад у пэўнай ступені дасягнуў тых мэт, якія перад сабой ставіў. Была ўсталювана канкрэтная сума падатку з гандлёвай дзейнасці і, больш таго, падатак быў раслаўсюджаны на асноўныя саслоўныя групы насельніцтва. Аднак прынцып саслоўнасці, які існаваў пры налічэнні падаткаў, так і не быў канчаткова пераадолены. Аб гэтым сведчыць той факт, што сялянства і купецт-

ва набывалі патэнты на адзін і той жа від дзейнасці па розным кошце. Яшчэ большую саслоўнасць сістэме падаткаабкладання надаў указ ад 11 ліпеня 1826 г., паводле якога з 1827 г. былі скасаваны сялянскія пасведчання пятага і шостага разрадаў. Сялянства па-ранейшаму магло займацца дробнай гандлёвай дзейнасцю без спагнання спецыяльнага падатку з яе. У адпаведнасці з гэтым заканадаўчым актам гандлёвыя прадпрымальнікі з ліку мяшчанскага саслоўя таксама былі вызвалены ад набыцця адпаведных пасведчанняў з захаваннем ранейшых гандлёвых праў [12, с. 685]. Такім чынам, з 1827 г. плацельшчыкамі падаткаў з гандлёвай дзейнасці зноў сталі купцы, дваране (пры ўмове ўваходжання ў гільдыі) і сяляне. Разам з тым узнікла яшчэ адна праблема — нераўнамернасць абкладання, пры якой адносна больш буйныя прадпрымальнікі неслі аднолькавы цяжар падаткаў з больш дробнымі. Напрыклад, адзін купец мог прадаць тавараў на суму 50 тыс. руб., другі — на 25 тыс. руб. Нягледзячы на тое што гандлёвыя абароты першага ў два разы большыя, чым у другога, абодва яны павінны былі заплаціць аднолькавы падатак у памеры 880 руб.

Сутнасць склаўшага сістэмы падаткаабкладання гандлёвай справы заставалася амаль нязменнай да 60-х гг. XIX ст. Змяняліся толькі памеры падаткаў. 9 лістапада 1839 г. быў прыняты ўказ, у адпаведнасці з якім змяняўся кошт купецкіх і сялянскіх пасведчанняў. У сувязі з пераходам на срэбраную валюту кошт пасведчанняў для купцоў першай і другой гільдыі з 1 студзеня 1840 г. склаўся 660 і 264, для купцоў трэціх гільдыі — 66 у губернскіх і партовых гарадах і 43 руб. у павятовых і заштатных гарадах. Кошт сялянскіх пасведчанняў першых трох разрадаў адпавядаў кошту гільдзейскіх патэнтаў; пасведчанне чвэртай катэгорыі каштавала ад 18 да 23 руб. у залежнасці ад тыпу горада [18, с. 685; 30, с. 237].

Трэці этап у рэфармаванні сістэмы падаткаабкладання гандлёвай дзейнасці на тэрыторыі Беларусі пачаўся ў першай палове 1860-х гг. 1 студзеня 1863 г. было прынята «Палажэнне аб пошлінах за права гандлю і іншых промыслаў», якое пад той жа назвай, але з удаскладненнем некаторых артыкулаў было паўторна прынята 9 лютага 1865 г. У аснове падаткаабкладання гандлёвай сферы захоўвалася патэнтная сістэма. Варта адзначыць, што ў адпаведнасці з новым заканадаўствам гандлёвыя дакументы адрозніваліся не па саслоўнай прыкмеце, а ў залежнасці ад таго, у якіх памерах прадпрымальнік збіраўся ажыццяўляць гандлёвую дзейнасць. Такім чынам, усталёўваліся новыя прынцыпы бессаслоўнасці і роўнасці ўсіх прыватных грамадзян у занятках гандлем.

Існавалі два асноўныя віды патэнтаў на гандаль — гільдзейскія (купецкія) і прамысловыя. Гільдзейскія ў сваю чаргу падзяляліся на пасведчання першай і другой гільдыі. Для таго, каб атрымаць права на ажыццяўленне атговага гандлю любымі таварамі на тэрыторыі ўсёй Расійскай імперыі прадпрымальнік павінен быў набыць пасведчанне першай гільдыі. Гандлёвы дакумент другой гільдыі даваў права на рознічны гандаль любымі таварамі ў межах таго павета, у якім быў набыты патэнт. Прамысловыя пасведчання падзяляліся на пяць падві-

даў: на дробны, развазны і разносны гандаль, мяшчанскія промыслы, на права быць гандлёвым прыказчыкам. Набыўшы патэнт на дробны гандаль, прадпрымальнік меў права гандляваць у невялікіх крамах пэўнымі таварамі, пералік якіх быў вызначаны заканадаўца. З пасведчаннямі на развазны і разносны гандаль дазвалялася прадаваць мануфактурную і каланіяльную (кава, гарбата, спецыі і г. д.) прадукцыю па-за межамі гарадоў і мястэчак. Пасведчанне на мяшчанскія промыслы набывалася ў тым выпадку, калі адбываўся гандаль рамеснай прадукцыяй, якая была выраблена прадпрымальнікам без выкарыстання наёмнай рабочай сілы. Асобы, якія набывалі пасведчанне на права быць гандлёвым прыказчыкам, маглі кіраваць справамі свайго гаспадара [39, с. 159, 160, 162—165]. Кошт большасці пасведчанняў быў аднолькавым для ўсёй тэрыторыі Расійскай імперыі, за выключэннем гандлёвых дакументаў другой гільдыі і на дробны гандаль*. Гандлёвыя прадпрымальнікі беларускіх губерняў плацілі за пасведчанні першай гільдыі 265 руб., другой гільдыі — ад 25 да 55 руб., на дробны гандаль — ад 8 да 18 руб., на развазны і разносны гандаль 15 і 6 руб. адпаведна, на мяшчанскія промыслы — 2,5 руб., на права быць гандлёвым прыказчыкам першага і другога класа — 20 і 5 руб. адпаведна [31, с. 56]. На працягу 60—70-х гг. XIX ст. названія сумы заставаліся нязменнымі. Аднак у адпаведнасці з заканадаўчым актам ад 16 снежня 1880 г. кошт некаторых гандлёвых дакументаў быў павялічаны шляхам уключэння ў яго дадатковай пошліны на карысць дзяржавы. З 1 студзеня 1881 г. у беларускіх губернях за пасведчанне першай гільдыі неабходна было заплаціць 500 руб., другой гільдыі — ад 30 да 75 руб., за права быць гандлёвым прыказчыкам першага класа — 30 руб. [22, с. 754, 755]. У адпаведнасці з заканадаўчым актам ад 5 чэрвеня 1884 г. кошт пасведчання першай гільдыі павялічыўся да 565 руб., другой гільдыі — 40—95 руб., на дробны гандаль — 10—25 руб., на развазны гандаль — 16 руб., на права быць гандлёвым прыказчыкам першага і другога класа — 35 і 6 руб. адпаведна [32, с. 195].

Акрамя таго, на кожную асобную гандлёвую ўстанову па пасведчаннях першай, другой гільдыі і на дробны гандаль неабходна было набыць адпаведны білет. Згодна з Палажэннямі 1863 і 1865 гг. за ўсе білеты неабходна было плаціць. Іх кошт залежаў ад віду пасведчання і класа мясцовасці. Так, уласнікі гандлёвых прадпрыемстваў у беларускіх губернях з пасведчаннем першай гільдыі плацілі ад 10 да 25 руб., другой гільдыі — ад 5 да 17 руб., з пасведчаннем на

дробны гандаль — ад 2 да 8 руб. за адзін білет [39, с. 160; 31, с. 56]. З 1 студзеня 1881 г. кошт на білеты пры пасведчаннях першай гільдыі павялічыўся да 20—40 руб., другой гільдыі — да 10—25 руб. [22, с. 755]. Згодна з заканадаўчым актам ад 5 чэрвеня 1884 г. у беларускіх губернях за білеты пры пасведчаннях першай гільдыі неабходна было заплаціць ад 20 да 45 руб. у залежнасці ад класа мясцовасці [32, с. 195].

Перашаптакова па адным пасведчанням дазвалялася ўтрымліваць неабмежаваную колькасць гандлёвых прадпрыемстваў. Але ўжо 21 лістапада 1866 г. быў прыняты заканадаўчы акт, паводле якога колькасць устаноў, якія можна было мець па білетах пры наяўнасці пасведчання на дробны гандаль, была абмежавана чатырма. У выпадку перавышэння гэтай колькасці патрэбна было набываць яшчэ адзін патэнт. 23 сакавіка 1870 г. былі ўнесены некалькі ўдакладненняў у «Палажэнне аб пошлінах за права гандлю і іншых промыслаў». З гэтага часу ўладальніку пасведчання другой гільдыі дазвалялася мець не больш за дзесяць прадпрыемстваў. Урошце, у адпаведнасці з заканадаўчым актам ад 16 снежня 1880 г. права на ўтрыманне ўстаноў па пасведчаннях першай гільдыі было абмежавана дзесяцю, па другой гільдыі — пяццю і па пасведчаннях на дробны гандаль — трыма [39, с. 160; 9, с. 259; 16, с. 311].

Адным з недахопаў склаўшайся падатковай сістэмы па-ранейшаму заставалася нераўнамернасць у абкладанні, пры якой буйныя гандляры былі аднесены да той жа катэгорыі падаткаплацельчыкаў, што і больш дробныя. Варта адзначыць, што ўлады ведалі аб гэтай сітуацыі, паколькі, нягледзячы нават на павелічэнне падатковых ставак, паступленні ў дзяржаўную казну ад прамых падаткаў былі ніжэйшымі, чым планавалася. Таму міністэрства фінансаў шукала новыя крыніцы паступлення падаткаў, але звярталася да рэфармавання права падаткаабкладання з крайняй асіярожнасцю і толькі ў тым выпадку, калі была швэрдзя ўпэўненасць у магчымасці спягнення падатку без шкоды для прамысловасці і гандлю ў адпаведнасці з дасягнутым імі ўзроўнем развіцця. Па меркаванні М. Х. Бунге, які займаў пасаду міністра фінансаў Расійскай імперыі ў 1882—1886 гг., такая магчымасць існавала і выкарыстаць яе з прычыны фінансавых цяжкасцей першай паловы 1880-х гг. было неабходным. Задача заключалася не толькі ў павелічэнні дзяржаўных даходаў, але і ў больш строгай рэалізацыі прынятых прапарцыянальнасці гандлёва-прамысловага абкладання. У сваёй запісцы ад 1880 г. М. Х. Бунге, які ў той час з'яўляўся яшчэ намеснікам міністра фінансаў, прапаноўваў усталяваць падатак з прыбытку ад рознага роду прадпрыемстваў. Для рэалізацыі гэтай ідэі міністэрства фінансаў павінна было мець дакладныя звесткі аб дзейнасці і прыбытку такіх прадпрыемстваў, але такая інфармацыя з'яўлялася камерцыйнай тайнай. У 1882 г. М. Х. Бунге даў указанне аб распрацоўцы законапраекта, які прадугледжваў увядзенне новага падатку з даходу гандлёвых і прамысловых прадпрыемстваў. Аднак дадзенае прапанова была адхілена Дзяржаўным саветам па прычыне яе «заўчаснасці» і цяжкага ажыццяўлення [46, с. 173].

* Для вызначэння памеру патэнтнага збору ўся тэрыторыя Расійскай імперыі ў залежнасці ад узроўню эканамічнага развіцця была падзелена на пяць класаў мясцовасці. Розныя гарады і паветы беларускіх губерняў адносіліся да розных класаў мясцовасці: I клас — г. Вільня; II клас — Віцебская губерня: г. Віцебск, г. Дынабург, г. Полацк; Гродзенская губерня: г. Гродна, г. Брэст-Літоўск, г. Беластоц; Мінская губерня: г. Мінск; Магілёўская губерня: г. Магілёў; IV клас — Віленская губерня: Віленскія і Ашмянскія паветы; Віцебская губерня: Дынабургскі, Дрысенскі, Рэжыцкі паветы; Гродзенская губерня: Гродзенскі, Брэсцкі, Беластоцкі, Бельскі, Сакольскі, Слонімыскі паветы; Мінская губерня: г. Пінск; Магілёўская губерня: г. Гомель; V клас — уся астатняя тэрыторыя.

Міністр фінансаў М. Х. Бунге быў вымушаны звярнуцца да пошукаў іншага вырашэння праблемы. Новая ідэя зводзілася да ўсталявання канкрэтных сумы за пасведчанні і білеты ў залежнасці ад класа мясцовасці (патэнтная сістэма), а для карэцыйнага памеру падатку, у залежнасці ад абаротаў і прыбыткаў, уводзілася дадатковыя — працэнтны і раскладачны — зборы. Вынікам гэтай працы стала прыняцце 15 студзеня 1885 г. «Правілаў аб абкладанні гандлёвых і прамысловых прадпрыемстваў дадатковым зборам». У адпаведнасці з новым законам для прадпрыемстваў, якія былі абавязаны публічнай справяднасцю (гандлёвыя дамы і акцыянерна-паявыя кампаніі), быў уведзены дадатковы збор у памеры 3% ад чыстага прыбытку за папярэдні аператыўны год. На астатнія гандлёва-прамысловыя ўстановы быў распаўсюджаны раскладачны збор. Ён налічваўся для кожнай губерні па-асобку, у залежнасці ад аб'ёму вытворчасці і таваразвароту ў грашовым выражэнні, а таксама ад памеру пошлін за гільдзейскія пасведчанні і білеты. У 1885—1887 гг. раскладачны збор для Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Мінскай і Магілёўскай губерняў склаў 12, 17, 19, 11 і 9 тыс. руб. адпаведна [40, с. 10—12; 33, с. 7]. У 1888—1890 гг. яго памер для пяці беларускіх губерняў павялічыўся да 17, 27, 30, 18 і 15 тыс. руб. адпаведна [34, с. 300]. Гэтая сума штогод размяркоўвалася губернскай падатковай прысутнасцю па паведах і гарадах, а далей павятовымі прысутнасцямі паміж асобнымі плацельшчыкамі.

Абкладанне гандлёвага прадпрыемліцтва знаходзілася ў стане пастаянных змен, якія зводзіліся, галоўным чынам, да павелічэння ставак па падатку. Так, з 1 студзеня 1893 г. дадатковы збор з прадпрыемстваў, якія былі абавязаны публічнай справяднасцю, быў павялічаны з 3 да 5% ад чыстага прыбытку. Уладальнікі ж аднаасобных гільдзейскіх прадпрыемстваў павінны былі, акрамя раскладачнага, плаціць дабавачны збор, памер якога для Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Мінскай і Магілёўскай губерняў склаў 5500, 6750, 6750, 4000 і 4500 руб. адпаведна [24, с. 703; 35, с. 309]. Асноўнымі задачамі былі павелічэнне дзяржаўных даходаў і ўраўнаванне ў суме абкладання прадпрыемлікаў з іншымі катэгорыямі падаткаплацельшчыкаў. Выкананне першай задачы было відэаочным. Толькі ў беларускіх губернях прыбыткі ад прамых падаткаў з гільдзейскіх прадпрыемстваў павялічыліся з 587 тыс. руб. у 1891 г. да 888 тыс. руб. у 1896 г. Прыбыткі ад прамых падаткаў з гільдзейскіх прадпрыемстваў у Еўрапейскай Расіі ў 1891 г. склалі 18 млн 265 тыс. руб., у 1896 г. — 25 млн 177 тыс. руб. [41, с. 22—69; 42, с. 2—61].

Аднак павялічыўшы падатковыя паступленні ў казну, улады не ліквідавалі нераўнамернасці ў абкладанні розных груп прадпрыемлікаў. Акрамя гэтага, значныя недахопы былі характэрны для саміх дзеючых правілаў аб дадатковых зборах — працэнтным і раскладачным. У першым выпадку галоўным было тое, што парадак уліку прыбыткаў, якія падлягалі працэнтнаму збору, усталяваўся адміністрацыйнай уладай. У другім выпадку заканадаўчым актам незадавальняюча вызначаліся нормы размеркавання ўнутры губерняў. Не было ў законе і

ніякіх указанняў аб спосабе вызначэння абаротаў і прыбыткаў гандлёва-прамысловых прадпрыемстваў, а размеркаванне збору паміж імі павінна было праводзіцца, зыходзячы з меркаваных прыбыткаў, што прыводзіла да залежнасці ад мясцовых падатковых устаноў.

Адзначаныя недахопы выклікалі неабходнасць далейшага рэфармавання сістэмы падаткаабкладання. 8 чэрвеня 1898 г. было прынята «Палажэнне аб дзяржаўным прамысловым падатку». У адпаведнасці з даленым заканадаўчым актам прамысловы падатак, як і раней, склаўся з асноўнага і дадатковага збораў. Асноўны збор спаганяўся шляхам набыцця прадпрыемлікам на кожную асобную гандлёвую ўстанову прамысловага пасведчання [37, с. 491, 498]. Такім чынам, з прыняццем названага закона суб'ектам абкладання стала прадпрыемства, а не прадпрыемлік.

Для вызначэння кошту прамысловых пасведчанняў усе гандлёвыя прадпрыемствы былі падзелены на пяць разрадаў. У дадатку «Палажэння аб дзяржаўным прамысловым падатку» дастаткова падрабязна распісаны ўсе крытэрыі, у адпаведнасці з якімі тая ці іншая гандлёвая ўстанова павінна была быць аднесена да пэўнага разраду. Варта спыніцца на асноўных з іх. Да першага разраду адносіліся гандлёвыя ўстановы, гаспадары якіх маглі займацца агульным гандлем, да другога — рознічным гандлем, да трэцяга — дробным гандлем, да чацвёртага — дробным гандлем пэўнымі таварамі, пералік якіх быў вызначаны названым Палажэннем, да пятага — развазным і разносным гандлем па-за межамі гарадскога мясцовасці. Акрамя таго, гандлёвыя прадпрыемствы першых чатырох разрадаў маглі быць заснаваны для скупкі і далейшага продажу сыравіны на тэрыторыі Расійскай імперыі. Пры гэтым продаж сельскагаспадарчай і лясной сыравіны іх непасрэднымі вытворцамі абкладанню прамысловым падаткам не падлягаў. Уладальнікам гандлёвых прадпрыемстваў першага разраду дазвалялася скупка і продаж сыравіны на суму звыш 300 тыс. руб. у год, другога — ад 50 да 300 тыс., трэцяга — ад 10 да 50 тыс., чацвёртага — да 10 тыс. руб. [37, с. 493; 36, с. 211—213].

Кошт пасведчанняў залежаў не толькі ад разраду гандлёвых прадпрыемстваў, але і іх месцазнаходжання. У сувязі з гэтым тэрыторыя Расійскай імперыі замест ранейшых пяці была падзелена на чатыры класы мясцовасці ў залежнасці ад ступені развіцця ў іх гандлю і прамысловасці. Кошт пасведчанняў на гандлёвыя прадпрыемствы першага разраду незалежна ад класа мясцовасці склаў 500 руб., пятага — 20 руб. на развазны і 6 руб. на разносны гандаль. У беларускіх губернях* за пасведчанне другога разраду неабходна было заплаціць ад 50

* У адпаведнасці з «Палажэннем аб дзяржаўным прамысловым падатку» ад 8 чэрвеня 1898 г. гарады і павеаты беларускіх губерняў былі аднесены да трох класаў мясцовасці: I клас — г. Беласток, г. Вільня, г. Мінск; III клас — Віцебская губерня: г. Віцебск, г. Полацк, Дзвінскі павеат; Гродзенская губерня: г. Гродна, г. Брэст-Літоўск, г. Слонім, Беларуска-Польскі павеат; Мінская губерня: г. Баўруйск, г. Пінск, Мінскі і Навагрудскі павеаты; Магілёўская губерня: г. Магілёў, г. Гомель; IV клас — уся астатняя тэрыторыя.

да 100 руб., трэцяга разраду — ад 10 да 15 руб., чацвёртага разраду — ад 4 да 8 руб. [36, с. 217].

Акрамя асноўнага збору, заканадаўчым актам быў прадугледжаны і дадатковы, налічоны ягога для аднаасобных і асацыяраваных прадпрыемстваў адбывалася па-рознаму. Так, прадпрыемствы, абавязаныя публічнай справаздачнасцю, павінны былі плаціць падатак з асноўнага капіталу (у яго вылатку залічвалася сума асноўнага прамысловага падатку) і працэнтны збор з прыбытку. Падатак з капіталу быў усталяваны ў памеры 0,15%. Працэнтны збор з прыбытку спаганяўся ў памеры ад 3 да 6% у тым выпадку, калі чысты прыбытак за аперашыйны год складаў ад 3 да 10% ад асноўнага капіталу прадпрыемства. Калі чысты прыбытак за мінулы аперашыйны год быў большым за 10% ад асноўнага капіталу, то прадпрыемальнік павінен быў заплаціць 6% ад усяго прыбытку і 5% з той часткі прыбытку, якая перавышала дзесяціпрацэнтную мяжу. Варта адзначыць, што чысты прыбытак вызначаўся па гадавой справаздачцы прадпрыемства як розніца паміж сумай валавога даходу і выдаткамі на гэта прадпрыемства за год. Да апошніх адносіліся выдаткі на кіраванне, утрыманне і эксплуатацыю прадпрыемства, адлічэнні на страхаванне і рамонтныя працы, ахвяраванні дабрачыннага характару і г. д. Уласнікі астатніх прыватнаўласніцкіх прадпрыемстваў, як і раней, павінны былі заплаціць раскладачны збор і, у дадатак да гэтага, працэнтны ў памеры 3,33%. Абкладанню апошнім прыбыткам падлягаў толькі ў тым выпадку, калі ён перавышаў суму трыдцатіпрацэнтнага кошту адпаведнага прамысловага пасведчання [37, с. 504—512].

Варта адзначыць, што «Палажэнне аб дзяржаўным прамысловым падатку» 1898 г. па сваім змесце нагадвала адзін законапраект, які быў распрацаваны ў 1853—1855 гг. і прадугледжаў наступныя меры. Па-першае, планавалася уладасканаліць падзел прадпрыемальніцкай дзейнасці на катэгорыі ў залежнасці ад тыпу прадпрыемства і яго таварзвароту ці аб'ёму вырабленай на ім прадукцыі. Па-другое, было прапанавана ўвесці дадатковае абкладанне, якое залежала б ад колькасці прадпрыемстваў у кожнай з названых катэгорый. Па-трэцяе, памер збораў павінен быў дыферэнцыравацца ў залежнасці ад эканамічнага развіцця тэрыторыі мясцовасці. Аднак праект па прычыне сваёй заўчаснасці ў сярэдзіне 1850-х гг. так і не быў прыняты [46, с. 65].

Складваюцца ў канцы XIX ст. сістэма падаткаабкладання гандлёвага прадпрыемальніцтва, нягледзячы на актыўныя спробы яе рэфармавання ў пачатку XX ст. [45, с. 216—220], існавала амаль без змен да Першай сусветнай вайны. Змяняліся толькі памеры падатковых адлічэнняў. У адпаведнасці з заканадаўчымі актамі ад 2 студзеня 1906 г. падатак з асноўнага капіталу прадпрыемстваў, якія былі абавязаны публічнай справаздачнасцю, быў павялічаны з 0,15 да 0,2%. Змяніліся і памеры працэнтнага збору з прыбытку асацыяраваных гандлёвых устаноў. Ён спаганяўся ў памеры ад 3 да 13% у тым выпадку, калі чысты прыбытак складаў ад 3 да 20% ад асноўнага капіталу. У выпадку атрымання больш высокага прыбытку прадпрыемальнік павінен быў заплаціць 14% ад усяго пры-

бытку і 10% з той часткі, якая была вышэй дваццаціпрацэнтнай мяжы. Для астатніх прадпрыемстваў працэнтны збор таксама быў павялічаны да 5%, а спаганяўся ён з прыбытку, сума якога ў 20 разоў перавышала кошт адпаведнага прамысловага пасведчання [8, с. 3].

Такім чынам, у выніку актыўнай праватворчай дзейнасці ўрада Расійскай імперыі ў сістэме падаткаабкладання гандлёвага прадпрыемальніцтва на тэрыторыі Беларусі адбыліся істотныя змены. І ў першую чаргу змены датычыліся суб'екта абкладання. Першапачаткова ў яго якасці выступалі абвешчаны капітал, памер якога мог не заўжды адпавядаць рэальнасці. З цягам часу такім суб'ектам стаў сам гандляр, што ў выніку прывяло да ўзнікнення нераўнамернасці ў абкладанні розных катэгорый прадпрыемальнікаў. Далёкая праблема была пераадолена ў канцы XIX ст., калі падаткі сталі спаганяцца ў залежнасці ад тыпу і памеру гандлёвага прадпрыемства. Больш прагрэсіўным становіўся і механізм налічэння падаткаў з гандлёвай дзейнасці. На працягу большай часткі разгляднага перыяду ён быў не дыферэнцыраваным (калі не браць у разлік білетны збор), аднак з канца XIX ст. пачалі ўлічвацца рэальныя прыбыткі на гандлёвых прадпрыемствах. Важным дасягненнем праватворчай дзейнасці расійскіх улад у сферы падаткаабкладання стала пераадоленне прычыны саслоўнасці, што ўрэшце дало магчымасць уключэння ў гандлёва-прамысловую сферу вялікай колькасці насельніцтва незалежна ад іх сацыяльнага паходжання. Але нягледзячы на ўсе дасягненні, існаваўшая на тэрыторыі Беларусі ў пачатку XX ст. сістэму падаткаабкладання гандлёвага прадпрыемальніцтва нельга назваць дасканалай. У перадаенныя дзесяцігоддзі прадпрыемальнікамі і ўрадам неаднаразова прапаноўваліся праекты па рэфармаванні падаткаабкладання, у прыватнасці — уводзенне падаходнага падатку, але да пачатку Першай сусветнай вайны яны так і не былі рэалізаваны.

Крыніцы і літаратура

1. Грамота на права, волость и преимущества благородного российского дворянства, 19 апреля 1785 г., № 16187 // Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 22. — С. 344—358.
2. Грамота на права и выгоды городам Российской империи, 21 апреля 1785 г., № 16188 // ПСЗРИ. Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 22. — С. 358—384.
3. Дополнительное постановление об устройстве гильдий и о торговле прочих состояний, 14 ноября 1824 г., № 30115 // ПСЗРИ. Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 39. — С. 588—612.
4. Кашенов, А. Т. Государственная политика в отношении городских предпринимательских слоев во второй половине XVIII — первой половине XIX в. / А. Т. Кашенов // Процессы урбанизации в Центральной России и Сибири: сборник статей / под ред. В. А. Скубенского. — Барнаул: Изд-во Алтайского университета, 2005. — С. 115—138.
5. Лютый, А. М. Социально-экономическое развитие городов Белоруссии в конце XVIII — первой половине XIX века / А. М. Лютый. — Минск: Наука и техника, 1987. — 179 с.

6. Манифест о высочайше дарованных разным сословиям милостях, по случаю заключенного мира с Портою Оттоманскою, 17 марта 1775 г., № 14275 // ПСЗРИ. Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 20. — С. 82—86.
7. Манифест о дарованных купечеству новых выгодах, отличиях, преимуществах и новых способах к распространению и усилению торговых предприятий, 1 января 1807 г., № 22418 // ПСЗРИ. Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 29. — С. 971—979.
8. Об изменении некоторых постановлений о государственном промысловом налоге, 2 января 1906 г., № 27178 // ПСЗРИ. Собрание 3-е: в 33 т. — СПб., 1909. — Т. 26. — С. 2—4.
9. Об ограничении числа заведений, могущих быть содержимыми по свидетельствам на мелочный торг, 21 ноября 1866 г., № 43875 // ПСЗРИ. Собрание 2-е: в 55 т. — СПб., 1868. — Т. 41. — Отд. 2. — С. 259—260.
10. Об учреждении новых для водяной коммуникации сборов по прилагаемому тарифу, 22 марта 1818 г., № 27314 // ПСЗРИ. Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 35. — С. 159—168.
11. О более равномерном обложении торговли и промышленности, 5 июня 1884 г., № 2282 // ПСЗРИ. Собрание 3-е: в 33 т. — СПб., 1887. — Т. 4. — С. 339—341.
12. О допущении некоторых облегчений по части гильдейских повинностей, 11 июня 1826 г., № 458 // ПСЗРИ. Собрание 2-е: в 55 т. — СПб., 1830. — Т. 1. — С. 685—686.
13. О запрещении дворянам записываться в гильдии и пользоваться выгодами привоенными одним купцам, 26 октября 1790 г., № 16914 // ПСЗРИ. Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 23. — С. 175—181.
14. О количестве капиталов, каковое должны объявлять купцы по гильдиям, 8 ноября 1807 г., № 22678 // ПСЗРИ. Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 29. — С. 1321.
15. О мерах к уменьшению государственных долгов; о прекращении выпуска в оборот новых сумм ассигнациями, и о возвышении некоторых податей и пошлин, 2 февраля 1810 г., № 24116 // ПСЗРИ. Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 31. — С. 53—60.
16. О некоторых изменениях в Положении о пошлинах за право торговли и промыслов, 23 марта 1870 г., № 48175 // ПСЗРИ. Собрание 2-е: в 55 т. — СПб., 1874. — Т. 45. — Отд. 1. — С. 310—312.
17. О некоторых облегчениях по гильдейским повинностям, 21 декабря 1827 г., № 1631 // ПСЗРИ. Собрание 2-е: в 55 т. — СПб., 1830. — Т. 2. — С. 1088—1090.
18. О переложении на серебро разных податей и сборов, 9 ноября 1839 г., № 12867 // ПСЗРИ. Собрание 2-е: в 55 т. — СПб., 1840. — Т. 14. — С. 839—840.
19. О предоставлении вольным людям свободы избирать род жизни, кроме крепостного состояния, 20 октября 1783 г., № 15853 // ПСЗРИ. Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 21. — С. 1025.
20. О преобразовании Комиссии погашения долгов, 11 февраля 1812 г., № 24992 // ПСЗРИ. Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 32. — С. 181—193.
21. О сборании с дворянских имений особых сумм на содержание по губерниям судебных мест; о содержании на счет городов городских полиций; о возвышении подушного оклада; прибавке на купеческие капиталы по ¼ процента, а на мещан по 50 копеек [...], 18 декабря 1797 г., № 18278 // ПСЗРИ. Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 24. — С. 846—850.
22. О размере пошрины с иностранной соли и о некотором возвышении: а) таможенных пошлин с прочих привозных товаров, б) размера платы за складку иностранных това-

- ров, в) сборов с торговых документов, 16 декабря 1880 г., № 61666 // ПСЗРИ. Собрание 2-е: в 55 т. — СПб., 1884. — Т. 55. — Отд. 1. — С. 754—755.
23. О распространении постановлений о торгующих крестьянах на вольных людей, 4 мая 1822 г., № 29028 // ПСЗРИ. Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 38. — С. 190—191.
24. О сборах с торговых и промышленных предприятий, 21 декабря 1892 г., № 9181 // ПСЗРИ. Собрание 3-е: в 33 т. — СПб., 1895. — Т. 12. — С. 703—704.
25. О сборе с евреев, записавшихся по городам в мещанство и купечество, установленных податей вдвое против положенных с мещан и купцов христианского закона разных исповеданий, 23 июня 1794 г., № 17224 // ПСЗРИ. Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 23. — С. 532.
26. О сборе с купечества одновременно в казну с объявленных ими капиталов по одному проценту со ста; о возвышении капиталов, объявляемых для вступления в гильдии и взискании в доход казны с купеческих капиталов, переходящих к наследникам, единоверенно по одному проценту, 23 июня 1794 г., № 17223 // ПСЗРИ. Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 23. — С. 531—532.
27. О сборе с купцов, вместо подушных, по одному проценту с объявленного капитала, и о разделении их на гильдии, 25 мая 1775 г., № 14327 // ПСЗРИ. Собрание 1-е: в 45 т. — СПб., 1830. — Т. 20. — С. 145—147.
28. О сумме дополнительного раскладочного сбора с торговых и промышленных предприятий, 1 декабря 1887 г., № 48449 // ПСЗРИ. Собрание 3-е: в 33 т. — СПб., 1889. — Т. 7. — С. 479.
29. Полегаева, Н. И. Купечество Беларуси: 60-е гг. XIX — начало XX в.: монография / Н. И. Полегаева. — Минск: БГЭУ, 2004. — 247 с.
30. ПСЗРИ. Собрание 2-е: в 55 т. — Т. 14. — СПб., 1839. — Отд. 2. — Штаты и таблицы.
31. ПСЗРИ. Собрание 2-е: в 55 т. — Т. 40. — СПб., 1867. — Отд. 2. — Штаты и таблицы.
32. ПСЗРИ. Собрание 3-е: в 33 т. — Т. 4. — СПб., 1887. — Штаты и таблицы.
33. ПСЗРИ. Собрание 3-е: в 33 т. — Т. 5. — СПб., 1887. — Штаты и таблицы.
34. ПСЗРИ. Собрание 3-е: в 33 т. — Т. 7. — СПб., 1889. — Штаты и таблицы.
35. ПСЗРИ. Собрание 3-е: в 33 т. — Т. 12. — СПб., 1895. — Штаты и таблицы.
36. ПСЗРИ. Собрание 3-е: в 33 т. — Т. 18. — СПб., 1901. — Отд. 2. — Штаты и таблицы.
37. Положение о государственном промысловом налоге, 8 июня 1898 г., № 15601 // ПСЗРИ. Собрание 3-е: в 33 т. — СПб., 1901. — Т. 18. — Отд. 1. — С. 489—515.
38. Положение о пошлинах за право торговли и других промыслов, 1 января 1863 г., № 39118 // ПСЗРИ. Собрание 2-е: в 55 т. — СПб., 1866. — Т. 38. — Отд. 1. — С. 3—15.
39. Положение о пошлинах за право торговли и других промыслов, 9 февраля 1865 г., № 41779 // ПСЗРИ. Собрание 2-е: в 55 т. — СПб., 1867. — Т. 40. — Отд. 1. — С. 157—175.
40. Правила об обложении торговых и промышленных предприятий дополнительным сбором (процентным и раскладочным), 15 января 1885 г., № 2664 // ПСЗРИ. Собрание 3-е: в 33 т. — СПб., 1887. — Т. 5. — С. 10—12.
41. Свод данных о торговых сборах в России за 1891 и 1892 годы. — СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1895. — [4], 69 с.
42. Свод данных о торговых сборах в России за 1895 и 1896 годы. — СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1899. — [4], 62 с.
43. Падцццло, М. К. Социальный состав буржуазии в России в конце XIX века / М. К. Падцццло. — М.: ИРИ РАН, 2004. — 265 с.

44. Швед, В. В. Торговля в Беларуси в период кризиса феодализма (1830—1850-е гг.) / В. В. Швед. — Гродно: ПКФ «Орбис», 1995. — 135 с.
45. Шепелев, Л. Е. Царизм и буржуазия в 1904—1914 гг.: Проблемы торгово-промышленной политики / Л. Е. Шепелев. — Л.: Наука, 1987. — 272 с.
46. Шепелев, Л. Е. Царизм и буржуазия во второй половине XIX века: Проблемы торгово-промышленной политики / Л. Е. Шепелев. — Л.: Наука, 1981. — 276 с.

Арткыул наступіў у рэдакцыю 14.04.2016